

Параняк П.Р.¹

Коріння європейських традицій толерантності

¹ Параняк Петро Романович, здобувач кафедри теорії та історії політичної науки Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна

Received November 2, 2013; Accepted November 28, 2013

Анотація: У статті розглянуто порівняльний аналіз традицій толерантності в країнах Європи з точки зору християнської моралі, а також показано відмінності ісламської культури та можливості вирішення проблем, які виникають сьогодні. Ви-світлено зміни в розумінні значення толерантності в даних регіонах протягом історії, його залежність від історичної ситуації в ту чи іншу добу. Різниця в інтерпретаціях даного терміну залежно від місця і часу дає нам змогу зрозуміти процес формування толерантності, яка сьогодні є одним з найважливіших чинників розв'язання соціального напруження, розвиток принципів єдності у різноманітності та поваги до права іншого.

Ключові слова: толерантність, європейські традиції, мультикультуризм, віротерпимість.

Традиції толерантності в європейських країнах мають багато спільних рис, передусім у зв'язку з тим, що на даних територіях переважна більшість населення визнають себе християнами, відповідно в поняття толерантності тут вкладаються в основному норми християнської моралі, яка є для них спільною. Проте зароджуватися традиції толерантності в цих регіонах почали не одночасно та розвивалися окремо один від одного.

Нетолерантність – «хронічна хвороба» людства, яка з його з соціальним старінням тільки посилюється, про що свідчить збільшення кількості війн (XVIII ст. майже виняток) на протязі останніх п'яти віків, що трансформувались в ХХ ст. уже в дві світові війни[1, С. 33.].

Сучасний глобалізований світ, ще більш складний, різноманітний, суперечливий, конфліктний. Конфлікти продовжують втілюються в жорстокості, насильстві, геноциді, а теоретично – в галузь науки, конфліктологію, яка прийшла до висновку, що конфлікт іманентно притаманний кожній живій системі.

Як свідчить історія людства і повсякденне життя, буває чисто декларативна толерантність, коли ні відносини, ні дії не відповідають заявам і промовам. Можлива і чисто реляційна толерантність, яка не виявляється ні у висловлюваннях, ні в діях. Політична реальність дає часто-густо приклади акційної толерантності, коли, незважаючи на заяви в ЗМІ і навіть вороже ставлення стосовно того чи іншого питання, у політичній практиці держави виявляють толерантність. Спрощене сприйняття толерантності включає одночасно всі види, коли толерантність має місце і у висловлюваннях, і у відносинах, і в діях.

У науковій літературі толерантність розглядається, насамперед, як повага і визнання рівності, відмова від домінування і насильства, визнання багатомірності і різноманіття людської культури, норм поведінки, відмова від зведення цього різноманіття до однаковості чи переваги якої-небудь однієї точки зору. У такій інтерпретації толерантність означає визнання прав іншого, сприйняття іншого як собі рівного, що претендує на розуміння і співчуття, готовність прийняти представників інших народів і культур такими, якими вони є, і взаємодіяти з ними на основі згоди і поваги[2, С. 359]. Своє практичне вираження вона знаходить у витримці, самовладанні, здатності тривалий час терпіти несприятливі впливи.

Під релігійною толерантністю чи віротерпимістю розуміється як рівне ставлення держави до всіх релігій і віросповідань, так і толерантність, що існує у міжрелігійних і міжконфесійних відносинах. Саме релігійні та конфесійні суперечки лежать в основі більшості самих страшних світових конфліктів минулого та сьогодення. Тому важливим завданням є пошук потенційної можливості суміщення ментальних компонентів віри, поступового фокусування на все більш етичних пріоритетах. Необхідно постійно шукати технології, які дозволять, спираючись на позитивне, що об'єднує народи та конфесії, знаходити шляхи до мирного співіснування.

Економічна свобода передбачає толерантність до конкуруючих економічних інтересів, від держави вимагається забезпечення рівних прав суб'єктів господарювання.

Правова толерантність проявляється в юридичній поведінці. Поведінка у дусі толерантності суб'єктів юридичної діяльності сприятиме вирішенню найбільш актуального завдання сучасності, від якого залежить подальший розвиток людства, – переходу від психології протистояння, підозрливості і насильства до культури миру, довіри, зміцнення національної і міжнародної стабільності, миру і безпеки невоєнними, гуманними методами. Реалізація цього завдання вимагає активних дій міжнародного співтовариства з метою формування психології толерантності і виховання в її дусі. Пошук оптимальних шляхів вирішення багатогранної проблеми толерантності повинен вестися одночасно на двох рівнях: індивідуальному і суспільному з урахуванням тісної взаємодії двох показників:

- зовнішнього (формальний показник толерантності), що стосується процедури і характеру спілкування: напрацювання технології толерантної поведінки, розробки правової бази, етикету тощо;

- внутрішнього, індивідуального, пов'язаного з ідеєю інтерсуб'єктивності (матеріально-психологічний показник толерантності), готовністю до діалогу, відвертості тощо. Багато дослідників виділяють різні типи толерантності.

Виходячи з досліджень, які здійснювалися в науковій літературі, можна виділити три основних типи толерантності:

звичайна байдужість;

Тип, якому відповідає синонім толерантності – терпимість (від “терпіти”, “страждати”); це означає переносити інаковість інших – їх погляди, вірування, манери тощо – тільки з міркувань принципу. Це толерантність релігійного фанатика: “хоч вони еретики, безбожники, але я терпиму їх ересь, бо так велить мені Бог”;

- любов. Любити іншу людину – означає сприймати її такою, якою вона є, і насолоджуватися саме цією інаковістю. У любові люди усвідомлюють один одного, як доповнення до цілого, як рівноцінні складові цього цілого[3, С. 338].

Одним із найбільш поширених типів толерантності є міжнаціональна толерантність. Міжнаціональна толерантність – системна сукупність психологічних настанов, відчуттів, певного набору знань і суспільно-правових норм (виражених через закон або традиції), а також світоглядно-поведінкових орієнтацій, які припускають терпиме або прийнятне ставлення представників якої-небудь однієї національності (зокрема, на особистому рівні) до інших інонаціональних явищ (мови, культури, звичаїв, норм поведінки тощо).

На міжнародному рівні до толерантності належить взаємна пошана різних культур і традицій. Наприклад, було б неправомірним стилізувати під європейські культури або американський спосіб життя весь розвиток цивілізації і девальвувати всі форми, що відхиляються, скажімо, від європейських, оголошувати їх примітивними, варварськими і нерозвиненими[1, с35].

Визнання самоцінності інших культур полегшується, якщо увага спрямована не тільки на розділяючу основу, але й на об'єднуючий фактор, на загальнолюдські позиції: готовність допомагати, нести цивілізованість і чесність, словом те, що не лише на християнському Заході, але й у різних суспільствах в різних епохах завжди визнавалося як етичні цінності.

Коріння європейських традицій толерантності лежить ще в Античності. “Досократики” розуміли світ як єдиний у своїй основі, прекрасний і гармонічний Космос. Усі істоти з цих позицій мали душу, і в цьому гилозоїзмі можна побачити первинну форму рівного відношення до тих, що усім живуть. Древні греки епохи архаїзму займалися проблемами гармонії, особливо в цьому досяг успіху Піфагор, що вчився на Сході. Саме він, маючи особливий інтерес до математичного методу вираження своїх ідей, запропонував як ідеальну фігуру всесвіту кулю. Саме куля є символом рівності, свободи, оскільки усі його точки рівновіддалені від центру. У цій фігурі можна побачити своєрідний символ духовної єдності і пошани кожного з тих, що живуть (тим більше, що Піфагор визнавав і метемпсихоз).

Грецьким школам був властивий дух толерантності, діалогічності, хоча філософські спори носили іноді жорсткий характер. Наприклад, Платона важко назвати толерантною людиною і філософом. Можливо, у відношенні Сократа і Арістотеля він і був таким, але відносно Діогена Кініка і Демокріта - ні в якому разі. Ідея народження істини в спорі надала діалектиці боротьби позитивний сенс. Непримиренність учасників диспутів епох схоластики, Відродження, Нового часу

була виконана прагненням знайти Істину через перемогу опонента.

Для Заходу в цілому ідея боротьби і протистояння була більш характерна, ніж пошуки гармонії через примирення з супротивником. Християнська доктрина Бога як джерела добра унеможливила тлумачення зла (чи його джерело) як чогось сумірного, рівного по потужності і суті. Це і привело свого часу Августина Аврелія до розуміння зла як "відсутності добра", що не має власного початку. Шлях Заходу – це не пошук гармонії, а рух до перемоги Добра над Злом. Толерантність або пасивність в цьому випадку не найефективніші методи. Проте Новий Заповіт, на відміну від Старого, вказував, що шлях до Богу - це шлях любові, прощення, терпимості, жертвності, мучеництва, альтруїзму, безмежної віри. Ні цьому шляху насильство і непримиренність важливі тільки в боротьбі з самим собою, своїми слабкостями і вадами; у відношенні до Другого любов і ненасильство виявляються єдиними методами боротьби із злом, що дають в результаті не нову боротьбу, а шукане сходження до Царства Небесного[4,с.63].

Звернемося до глибшого вивчення питання про толерантність в християнстві, нагадавши його засадничі цінності.

Передусім, відмітимо, що, незважаючи на якісну своєрідність, християнське віровчення близьке східним релігіям і має східне походження. Воно "толерантно" включає елементи більш за давніх вчень і доповнює їх власними оригінальними догматами. Спираючись на стоїцизм і неоплатонізм, християнство виростає з іудаїзму з його Старим Заповітом і вірою в прихід Месії.

Вищою цінністю християнства виступає Бог як надприродний абсолют, джерело всякого блага вища реальність, творець світу людини, часу, все-, що володіє могутністю, всезнанням, всепрощенням. Цінність Бога виражається і як онтологічна (оскільки він являється джерелом світу і людини), і як антропологічна (оскільки людина представляє Його образ і подібність), і як етична (пов'язана з тим, що Він вносить до світу мораль і ідею блага)[3, С. 338]. У зв'язку з цим її тлумачення може бути різним. З однією сторони, вона відкриває можливість скоєння морального злочину (навіть найстрашнішого - дітовбивства) під керівництвом Бога, що може бути використано релігійними фанатиками для здійснення різного роду злочинів на релігійному ґрунті. З іншого боку, вчинок Авраама - спонукав віруючого, позбавляючого себе вищої радості і земного щастя в ім'я Бога і порятунку. Фундаментальний аналіз цієї драми поданий Керкегором в роботі "Страх і трепет", де автор говорить про своє захоплення Авраамом: "Він людина, яка заперечує себе і жертвує собою заради боргу, віддає кінцеве, щоб схопити нескінченне. Він проходить через усе хворобливе страждання трагічного героя, він руйнує усю свою радість у цьому світі[5, С.60]" заради віри, заради дива. Керкегор, порівнюючи етичне із загальним, підкреслює, що ця історія свідчить про те, що телеологічне усунуло етичне, і що одиничний індивід руйнує загальне заради абсолютного: "віра - це парадокс, згідно якому одиничний індивід як одиничне стоїть в абсолютному відношенні до абсолюту". Проте це жорсто-

ке випробування, і суть його заключається в тому, щоб показати, що навіть найсвятіше для людини в земному житті - життя його дітей поступається за значимістю цінностями Бога. Це ми і мали на увазі під тим, що було названо надцінністю. Таким чином, найважливішою в християнській аксіології виступає цінність Бога і любов людини до нього. Любов в християнському віровченні - особливе релігійно-містичне почуття, що є єдиною ниткою людини і Бога, тому що становить одну з головних цінностей[6, С. 215].

Незважаючи на те що в питаннях чистоти віри і монотеїзмі християнство завжди жорстко карало інкодумців, християнська етика є пронизаною гуманізмом, співчуттям, милосердям до кожної людини. При певних допущеннях християнську ідею "любові до ближнього" і до "ворогів своїх" можна назвати однією з форм прояву толерантної свідомості. Християнство глибоко розкриває суть любові як незрівнянно важливішого, значущого почуття і відношення в порівнянні з толерантністю. Проте на практиці любов - почуття виборче, його об'єкт наділяється вищим ціннісним статусом, і це не може автоматично, апіорі поширюватися на кожного. Тому толерантність, терпимість, здатність радіти за Іншого і співчувати йому є тут тими формами, які беруться за любов.

Любов і милосердя, таким чином, виявляються тими силами, які протистоять чужості, ворожості людей один одному, зупиняють гріх (гординю), зло, оскільки не викликають бажання відмістити у відповідь за покарання у душі старозавітного принципу "око за око". Аналізуючи суть християнської любові, Гегель відмічав: "Любити - значить бути тим, що поза мною; я маю свою самосвідомість не в мені, а в іншому, але це таке інше, в якому я тільки і задовольняюся, в якому я здобуваю світ з самим собою: я є лише постільки, оскільки в мені світ[6, С. 230]".

В той же час християнство не є толерантним відносно інших навчань, воно відкидало як плюралізм, так і терпимість в питаннях віри і моралі.

У реальній історії, як відомо, шлях зміцнення християнства був також далекий від позначеного в Новому Заповіті ідеалу. Християнські релігійні війни, гоніння на еретиків стали яскравою рисою Середньовіччя.

Завершення цієї епохи викликало кризу в Католицькій Церкві, закінчившись Реформацією, у свою чергу, пов'язаною з новими військовими зіткненнями, а потім появою нового поняття "толрантність". Толерантність була вимушеною, рятівною формою компромісу для виживання тих, хто був принципово не згоден один з одним і готів був ради свій істини йти до кінця.

Після європейських революцій епохи Нового часу релігія виявилася особистою справою кожного громадянина, і релігійна ворожнеча (тим більше війни) припинилася, здавалося, назавжди.

У ХХ столітті актуальною виявилася не стільки релігійна, скільки міжкультурна, міжетнічна толерантність, також неминуче політизована і заідеологізована. Криза ідеї європоцентризму і тяга до східних філософських традицій привели до появи нового відношення до ідеї боротьби із злом. Новим спрямуванням стала гармонія, отримання просвітленого стану

свободи і спокою, який на Сході завжди був результатом згасання боротьби, протистояння, агресії. По мірі того, як Захід переживав дві смертоносні світові війни, говорити про толерантність не доводилося. На питання "Примиритися з фашизмом або померти"? більшість радянських людей, не роздумуючи, вибирали друге. В змозі, коли зло активно і починає атаку, терпимість і компроміс ставали неможливими. Толерантність - форма стосунків сторін в період світу, вона є превентивною мірою для попередження можливих конфліктів і воєн.

У наш час найбільш поширеною формою інтолерантності є економічна, тобто така яка нехтуючи правами певних груп пересідує матеріальну вигоду для інших.

Ринкова економіка слабко розвинених країн виконує зворотну функцію у формуванні суспільної моралі - деморалізує як окремих людей, так і суспільства загалом.

Отже, мораль не тільки формує та визначає суспільні відносини, а й породжується ними. Якщо в часи політичної та економічної криз перемагають меркантильні інтереси, навіть при виборі правильного політичного й економічного шляху розвитку, відбувається деморалізація суспільства. Мораль як сила, що не здатна подолати "зло", сама стає об'єктом зазіхання й усувається з поля бою.

Українці на собі відчули дію таких принципів перехідного періоду в 2008. Соціально-політична криза, труднощі виходу з неї сприяли саме тому, що відбулася зміна багатьох особистісних і суспільних цінностей, духовних та моральних орієнтирів, які характеризують деморалізацію суспільства. І лише власна самокритичність і висока значущість думки світового співтовариства здатні сприяти подоланню моральної кризи.

Кінець ХХ століття, проте, виявився відмічений новими подіями: нежданий спалах релігійних війн, передусім, ініційовані "правовірним" ісламізмом. Іслам, як і християнство, не є прикладом віротерпимості, і в сучасну епоху його традиції були використані політиками і бізнесменами (передусім, що претендують на нафтові запаси) для розпалювання конфліктів, здатних виправдати застосування військової сили. Очевидно, що за темою хиджаба і арабомусульманської ідентичності ховається економічний конфлікт; прикладом тому може послужити ситуація, що склалася у Франції. У перші десятиліття після Другої світової війни, коли Франція переживала економічний підйом і гостро потребувала дешевої робочої сили, вона охоче приймала алжирців, тунісців, марокканців і інших вихідців з французьких колоній. Коли економічний бум закінчився, безробіття ударило в першу чергу по цих чужаках. Французи визнають, що мігрантам сьогодні майже неможливо підвищити свій соціальний статус. Частково це відбувається внаслідок нерівності стартових можливостей, частково через відсутність прагнень. Оскільки ідеологія універсалізму (що базується не на традиції, а на відмінності заслуг), змішана з расизмом, не надає арабам прийняттого виправдання існуючій нерівності, а лише легітимізує її нерівний статус, протест дітей і онуків іммігрантів, що почувують себе людьми другого сорту, часто

отримує форму ісламського екстремізму. У цій ситуації дуже важливо розуміти відмінність між ісламом і ісламськими формами екстремізму. Для цього розглянемо ідеї класичного ісламу і спробуємо виявити його базові цінності і відношення до інакодумців.

Іслам, що виник в VI столітті, як і християнство, відрізняється монотеїзмом і відсутністю плюралізму. У головному з тез ісламу категорично стверджується, що Бог єдиний і абсолютний: "Немає Бога, окрім Аллаха, і Мухаммед пророк його". Аллах розуміється як Бог єдиний і безликий, вищий і всемогутній, мудрий і всемилостивий, творець усього сущого і його верховний суддя. Іслам затверджує надцінність Аллаха і його абсолютну незрівнянність з усіма іншими можливими цінностями. Людина і створений Аллахом світ розуміються як в усьому залежні від Бога, але не здатні зробити на нього який-небудь вплив. Прірва між світом, людиною і Аллахом безмежна і не може бути усунена. Іслам не визнає ідеї боголюдини, підкреслюючи, що людина в принципі не може бути або стати Богом. Головними атрибутами Аллаха виступають всемогутність, вічність, абсолютне знання таємниць світу, влада над усім сущим: "У Нього - ключі таємного; знає їх тільки Він. Знає Він, що на суші і на морі; лист падає тільки з Його відома, і немає зерна в мороці землі, немає свіжого або сухого, чого не було б в книзі.

Аллах розуміється як джерело всесвіту, творець людства і основа світової цілісності.

У ісламі підкреслюється первинна єдність людства, яке потім розпалося із-за помилок і нещастя деяких народів, увірувавши в багатобожжя і лжебогів. І це положення ісламу вказує на потенційне толерантне відношення до кожного. Проте віра несправедна виявляється такою, що заслуговує на таке суворе покарання, що цей потенціал поширюється тільки на послідовників Аллаха. Самі жорстка кара, описана в Корані, торкається саме віри в помилкових богів.

Описи страхітливих покарань покликані спонукати людей до почитання Аллаха і готовності служити йому аналогічними методами.

Найважливішими добродіями ісламу виступають покірність, богобоязність, вірність вченню, терпіння, мужність, шанування батьків і старших, турбота про жінок, дітей, сиріт, допомога незаможним, працелюбність, стриманість під час поста, гостинність, щедрість і так далі. Як і в інших релігійних системах, в ісламі існує свій образ святого мудреця, що має моральну досконалість, безкорисливість, любов'ю до людей. Проте іслам багато в чому залишається релігією воїнів, людей, які вели переважно кочовий спосіб життя, що вимагає постійної готовності до захисту і нападу, тому етику ісламу відрізняє досить войовничий характер, особливо відносно іновірців. Покірність

означає, передусім, покірність волі Аллаха і своїй долі, яка знаходиться в руках Всевишнього.

Іншою рисою праведника-мусульманина є терпіння, уміння мужне переносити життєві тяготи. Окрім цього, Коран забороняє перелюбство, обман при торгівлі, порушення договору, куштування неправильної їжі, провини і так далі. Коран в порівнянні з іншими священними текстами багато в чому нагадує нормативний документ, що строго регламентує дії і санкції, тому наслідування Корану більшою мірою не моральний вибір правовірного, а, швидше, його громадянський обов'язок.

У XIX - XX віках робилися спроби створення інтегральних вчень (релігійних і філософських), які були покликані об'єднати усі конфесії, зняти відмінності між інтерпретаціями у вірі у вище буття і вдосконалення людини. Проте вони не стали популярними і чи не зіграли істотної практичної ролі.

В соціальному аспекті нетолерантність також можна визнати, як один з наслідків релігійного виховання, тому що хоча, іслам та християнство однаково вчать допомагати ближнім та потребуючих, так само вони провокують на конфлікти з представниками інших релігійних конфесій, що сьогодні виявляється наприклад в тому, що мусульмани проживають окремими групами та стараються уникати контактів з християнами та представниками інших релігійних течій та навпаки, що негативно позначається на вихованні толерантності в майбутніх поколіннях та часто призводить до виникнення ксенофобських настроїв в даних групах.

Підсумовуючи, варто ще раз наголосити на тому, що толерантність є змінним поняттям і залежить від часу, місця і культури, тому неможливо точно визначити, які відмінності котрі в свій час вкладали в це поняття є позитивними чи негативними. Проте безумовно в свій час вони були необхідними для становлення сучасних традицій толерантності в даних країнах, оскільки, як Україна, так і західноєвропейські країни повністю підтримують декларацію принципів толерантності затверджену на Генеральній конференції ООН та впроваджують її в життя суспільства, що в свою чергу повинно дати свої результати у вигляді свідомого демократичного суспільства рівних можливостей, яке буде здатне протистояти усім викликам сучасного світу, а в перспективі вирішивши власні проблеми надати допомогу в забезпеченні принципів толерантності для інших країн, що також слід взяти до уваги, тому що як було вказано вище від нетолерантності неможливо закритися кордонами, розгорівшись в одній точці вона неодмінно перекинеться далі. Саме для того для забезпечення миру на планеті потрібно усім дотримуватися принципів толерантності.

ЛІТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Декларація принципів толерантності. Свобода совісті та віросповідання в контексті міжнародних і українських правових актів для релігійних документів (витяги). – Уп., автор передмови М.Ю. Бабій. – К., 2006
 1. Declaration of Principles on Tolerance. Freedom of conscience and religion in the context of international and Ukrainian

an regulations for religious documents (extracts). – UE., Preface by M. Babiy. K., 2006
 2. Соціальна філософія. Короткий енциклопедичний словник. – К.-Х., 1997
 2. Social Philosophy. Short Encyclopedic Dictionary. – K.-H., 1997

3. Релігієзнавчий словник. За ред. А. Колодного і Б. Лобовика. – К., 1996

3. *Religious dictionary. Ed. A. Kolodny and B. Lobovyk. – K., 1996*

4. Кьеркегор С. Страх и трепет. М., 1998

4. *S. Kierkegaard Fear and Trembling. M., 1998*

5. Гегель Г. В. Ф. Философия религии: В 2 т. М., 1977

5. *GWF Hegel, Philosophy of Religion, in 2 vols, 1977*

6. Європейська та українська культура в нарисах: навч. посіб. / За ред. І.З. Цехмістро, В.І. Штанько, В.С. Старовойт, В.М. Леонтьєвої. – К.: Центр навч. л-ри, 2003. – 319 с.

6. *European and Ukrainian culture in the essays: studies. handbook. / Ed. I.Z. Tsehmistr, V. I. Shtanko, V.S Starovoit, V.M Leontiev. – K.: Center studies. l-ry, 2003. – 319 p.*

Paranyak P. The roots of European traditions of tolerance

Abstract. The article deals with a comparative analysis of the traditions of tolerance in Europe in terms of Christian morality , and shows differences of Islamic culture and the possibility of solving problems that arise today. Deals with changes in the understanding of the value of tolerance in these regions throughout history , its dependence on the historical situation in a particular day. The difference in interpretation of the term depending on the time and place enables us to understand the process of tolerance , which is one of the most important factors in resolving social tensions development of the principles of unity in diversity and respect for the rights of another .

Keywords: *tolerance , European traditions, multiculturalism, tolerance.*

Параняк П.Р. Корни європейських традицій толерантності

Аннотация. В статті розглянуто порівняльний аналіз традицій толерантності в країнах Європи з точки зору християнської моралі, а також показано різницю ісламської культури і можливості вирішення проблем, які виникають сьогодні. Розглянуто зміни в розумінні значення толерантності в різних регіонах в процесі історії, його залежність від ситуації в ту чи іншу епоху. Різниця в інтерпретаціях даного поняття в залежності від місця і часу дає нам можливість розуміти процес формування толерантності, який є одним з найважливіших факторів вирішення соціального напруження, розвитку принципів єдності в різноманітності і поваги до прав іншого.

Ключевые слова: *толерантность, европейские традиции, мультикультуризм, веротерпимость.*